

VLIV DEMOGRAFICKÉHO VÝVOJE NA VYSOKÉ ŠKOLSTVÍ ČR DO ROKU 2010

Marcela Šmídová, Jana Hamanová

1. Cíle projektu a sběr dat

Od listopadu roku 2003 do listopadu 2005 uskutečnilo Centrum pro studium vysokého školství v rámci výzkumu pro státní správu projekt, jehož zadavatelem bylo MŠMT: „Výzkum závislosti demografického vývoje a priorit Dlouhodobého záměru vzdělávací a vědecké, výzkumné, vývojové, umělecké a další tvůrčí činnosti v oblasti vysokých škol do roku 2010.“

Cíle projektu se vztahovaly ke zmapování vývoje terciárního vzdělávání do roku 2010 nejen v oblasti veřejných vysokých škol, ale také ve vyšším odborném školství, a to nejen republikově, ale rovněž regionálně. V krajích pak zejména se zaměřením na oborovou poptávku po absolventech a na úspěšnost jejich uplatnění v praxi.

Projekt byl veden ve dvou rovinách: demografické a sociologické; tím se jeho celkové pojetí ještě rozšířilo a výstupy proto mohou mít daleko širší dopad v několika oblastech.

Zcela zásadní pro celkové posouzení, analyzování vztahu mezi demografickým vývojem a počtem studentů v časovém horizontu do roku 2010, bylo vymezení faktorů, které tento vztah determinují, resp. přímo či nepřímo ovlivňují.

K dosažení stanovených cílů bylo použito více sociologických metod a byly provedeny kvalitativní i kvantitativní analýzy zkoumaných dat. Kvalitativní analýza byla provedena u názorů odborníků – účastníků focus groups (viz AULA č. 4/2005) a u hloubkových rozhovorů získaných od 10 odborníků z oblasti terciárního vzdělávání, dále také u čtyř expertních studií zpracovaných v rámci projektu předními demografy a ekonomy. Kvantitativní analýza byla zpracována z dotazníkového šetření uskutečněného v závěru projektu mezi odborníky ze sféry vysokého školství, zaměstnavatelů a státní správy. Celkově se na projektu podílelo více než 290 externích odborníků ze 12 regionů České republiky.

Z výstupů projektu a provedených analýz byly zpracovány tři scénáře (nízká, střední a vysoká varianta) očekávaného vývoje v oblasti vysokého školství do roku 2010 v návaznosti na demografické vlivy. Součástí výzkumné zprávy bylo také zpracování návrhů na možné postupy rozvoje terciárního vzdělávání zejména v oblastech:

- A. Ovlivňování počtu vysokoškolských studentů.
- B. Rozvoje regionálního školství.
- C. Podpory bakalářských studijních programů.
- D. Mediální podpory určitých studijních oborů.
- E. Zaměstnatelnosti absolventů.
- F. Úlohy státu v terciárním vzdělávání.

2. Výstupy z analýzy hloubkových rozhovorů

Hloubkové rozhovory prováděli v srpnu a září 2005 výzkumní pracovníci společnosti SC&C na základě scénáře zpracovaného Centrem pro studium vysokého školství. Bylo provedeno 10 hloubkových rozhovorů s experty ze Sociologického ústavu Akademie věd ČR, Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Národního vzdělávacího fondu, Vysoké školy báňské – Technické univerzity Ostrava, Západočeské univerzity v Plzni, Textilní fakulty Technické univerzity v Liberci, Vyšší odborné školy ekonomické v Mladé Boleslavi, Škody Auto, a.s. Vysoké školy a Vysoké školy ekonomické v Praze. Cílem hloubkových rozhovorů bylo umožnit odborníkům na vysokoškolskou problematiku individuálně odůvodnit názory, které zastávají, a tím zjistit motivace a zkušenosti osobností, které jsou s českým vysokým školstvím nějakým způsobem spojeny nebo jej mají šanci ovlivňovat.

Těchto 10 rozhovorů nelze v žádném případě zobecňovat na celou populaci odborníků v oblasti

vysokých škol, ale je možné zmapovat argumenty a popsat trendy. Jedná se zároveň o doplňkovou studii ke stručnému dotazníkovému šetření, kterého se zúčastnilo 187 respondentů – odborníků.

Zásadní témata hloubkových rozhovorů:

1. Vývoj počtu vysokoškolských studentů do konce roku 2010
2. Kvalita vzdělávání
3. Veřejné versus soukromé vysoké školy
4. Studijní programy
5. Motivace ke studiu
6. Vysokoškolský zákon

Ad 1. Vývoj počtu vysokoškolských studentů do konce roku 2010

Mezi odborníky se setkáváme s různými prognózami vývoje počtu vysokoškolských studentů v průběhu příštích pěti let.

Zatímco experti z tradičních vysokých škol a mimo univerzitní sektor se domnívají, že počet studentů vysokých škol se bude rok od roku zvyšovat, experti z regionálních technických škol spíše očekávají stagnaci nebo dokonce pokles počtu studentů.

Počet studentů vysokých škol se bude zvyšovat, protože:

- je to v zájmu ČR po vstupu do Evropské unie. ČR má nízký podíl vysokoškoláků (14 % populace) v mezinárodním srovnání (vyspělé země OECD až 23 %),
- je to v zájmu samotných vysokých škol – školy jsou financovány podle počtu svých studentů,
- v ČR je relativně velká „odložená“ poptávka – každoročně není uspokojen zájem o studium u 30 % uchazečů, kteří se na vysokou školu hlásí,
- rostou aspirace lidí,
- rozvoj celoživotního vzdělávání – současné „vědomostní“ přijímací zkoušky vyhovují pouze čerstvým absolventům středních škol, v případě jejich změny je možné umožnit vstup na vysokou školu také starším generacím.

Hlavním argumentem pro to, že **počet studentů vysokých škol se bude** navzdory nepříznivému demografickému vývoji **nadále zvyšovat**, je vstup ČR do EU a z toho vyplývající očekávání, že zvýšení podílu vysokoškolsky vzdělaných lidí v populaci je v zájmu státu a bude probíhat s jeho podporou.

Zejména experti mimo vysoké školy upozorňují na další argumenty pro zvýšení počtu vysokoškolských studentů:

- a) každoročně zůstává vysoký podíl neuspokojených zájemců o studium na vysoké škole,
- b) současný typ přijímacích zkoušek je naprosto nevhovující – zkoušky testují pouze stávající úroveň vědomostí, čímž naprosto jednoznačně zvýhodňují čerstvé absolventy středních škol proti starším zájemcům o studium, naopak jen málo měří reálnou schopnost studovat.

Zvýšení počtu vysokoškolských studentů s sebou nese následující

+ příležitosti:

- a) studium na vysoké škole umožní osamostatnění mladých lidí,
- b) kvalita roste z kvantity („elita roste z masy“).

Zvýšení počtu vysokoškolských studentů může znamenat následující

- hrozby:

- a) devalvace vysokoškolského diplomu na trhu práce,
- b) školy nezvládnou nápor studentů ani materiálně, ani personálně,
- c) sníží se počet let, kdy pracovníci vytváří HDP,
- d) ve společnosti mizí manuální profese.

Počet studentů vysokých škol se bude snižovat, protože:

- počet vysokoškolských studentů bude sledovat klesající demografickou křivku ČR a procento nadaných lidí v populaci se nemění,

Č L Á N K Y

- pokles prestiže vysokoškolského vzdělání a vzdělání vůbec – mediální společnost neumí vzdělání ocenit zájmem (vzdělaným lidem je věnována minimální pozornost médií) a tržní společnost neumí vzdělání ocenit prostředky (vysokoškolský diplom dnes nezaručuje ani jistotu zaměstnání, ani vyšší plat).

Zejména experti z technických profesí očekávají spíše stagnaci, případně pokles počtu svých studentů. Hlavním argumentem je očekávaný demografický vývoj a „neměnné procento nadaných“, tzn. že s celkovým poklesem počtu mladých lidí pochopitelně klesne počet mladých lidí schopných zvládnout studium na technické vysoké škole. Technického vzdělání totiž nelze dosáhnout pouze snahou a „učením se nazpaměť“, ale je podmíněno určitou danou dispozicí.

Dalším argumentem pro pokles počtu studentů je snižování motivace mladých lidí ke studiu vyplývající z klesající společenské prestiže vzdělání vůbec. Zatímco ve vyspělých západních zemích je vysokoškolský profesor „někdo“, úroveň platů vysokoškolských profesorů v ČR bohužel působí spíše jako „demotivační prvek“. Snížení počtu studentů může znamenat efektivnější práci s menší skupinou studentů, zároveň však při současném způsobu financování přijdou školy o podstatnou část svých prostředků.

Ad 2. Kvalita vzdělávání

S kvantitou nemusí klesat kvalita

Odborníci, kteří očekávají zvýšení počtu vysokoškolských studentů, si nemyslí, že to nějakým způsobem změní kvalitu vysokoškolského vzdělání, protože:

- stávající úvazky učitelů jsou malé, tj. není třeba najímat nové (= nedostatečně kvalifikované) pedagogy,
- rozdíl ve schopnostech jednotlivých studentů efektivně vyřeší 3stupňový vzdělávací systém,
- nezmění se kvalita vzdělání, změní se jen to, kdo je považován za elitu.

Méně znamená více:

Odborníci, kteří očekávají stagnaci/snížení počtu VŠ studentů, si myslí, že pokud to bude mít nějaký vliv

na kvalitu vzdělání, tak veskrze pozitivní vzhledem k tomu, že výuka v malých skupinách studentů je mnohem efektivnější než výuka davu.

Experti z řad vysokoškolských pedagogů kritizují častěji

úroveň studentů:

- studenti přicházejí na vysokou školu nedostatečně připraveni z nižších vzdělávacích stupňů (mají nižší úroveň znalostí a nulové propojení mezi nimi),
- studenti mají nízkou motivaci ke studiu způsobenou celospolečenskou atmosférou – „vzdělání se nevyplatí“ (zejména technické profese).

Experti mimo sféru školství kritizují častěji

úroveň škol:

- úroveň některých pedagogů je nevyhovující, tj. často jsou rigidní a pouze si hájí svoji existenci,
- systém vysokého školství v ČR je nevyhovující, tzn. především neodpovídá potřebám trhu a produkuje nezaměstnatelné absolventy.

Ad 3. Veřejné versus soukromé vysoké školy

V názorech na soukromé vysoké školy se experti zcela neshodnou. Experti z univerzitní oblasti bez pedagogické zkušenosti se soukromým školstvím vnímají soukromé školy jako konkurenci. Častěji je automaticky považují za méně kvalitní, podřadné školy, které se nikdy nevyrovnají „kamenným“ univerzitám s tradicí a zkušeností. Konkurence ale znamená také zdravý tlak na veřejné vysoké školy.

Experti z univerzitní oblasti s pedagogickou zkušeností se soukromým vysokým školstvím jsou vůči soukromým vysokým školám více benevolentní, ale i mezi nimi přežívají názory o jasné kvalitativní převaze veřejných vysokých škol, zejména v případě určitých oborů (např. technických).

Výrazně jinak se k problematice vysokých škol staví experti mimo sféru školství, kteří přinášejí řadu argumentů na obhajobu soukromých vysokých

škol. Protože si zároveň uvědomují argument nedostatečného zázemí, jako doménu soukromých škol doporučují pouze výběrové – „levné“ – obory (např. humanitní).

Ad 4. Studijní programy

Celkově je nový třístupňový systém vzdělání (bakalář, magistr, doktorand) vnímán jako buď velmi prospěšný nebo nutný z hlediska přizpůsobení se standardům EU. Největší pozornost je pochopitelně věnována novému stupni v našich podmínkách – bakalářskému, který není všemi experty vnímán jednoznačně pozitivně.

Expertí mimo školství obvykle vítají bakalářský studijní program a jako hlavní pozitiva vidí především flexibilitu, kterou přináší:

- umožnění přechodů mezi obory nebo i školami, které podporuje zdravou soutěž (studenti už nejsou na jednom oboru nutně vázáni 5 let),
- možnost vysokoškolského studia pro lidi bez vědeckých ambicí a lidi ve starším věku. Bakalářské studium je navíc řešením pro obory, kde je 5leté studium jen zbytečným prodlužováním.

Expertí z „kamenných“ univerzit vnímají bakalářské studium také spíše kladně a oceňují nejen možnost propojení různých oborů (interdisciplinaritu), ale také to, že lidé bez vědeckých ambicí nebudou zbytečně 5 let pobývat na škole. Tato část expertů si ale myslí, že bakaláři ještě nemají potřebný společenský kredit, přestože se situace zlepšuje.

Naopak zástupci regionálních vysokých škol častěji vnímají bakalářské studium jako nutné zlo, „lepší průmyslovku“, jako studium s nejasnou a nedotaženou koncepcí. Pravým důvodem těchto regionálních postojů může být ale jen obava z rizika dalšího úbytku studentů na vlastních – už dnes nedostatečně zaplněných – oborech.

Expertní odhad poměru 1. a 2. stupně vysokoškolského studia (tj. poměr vystudovaných bakalářů a magistrů) je, že bakalářů by mělo být 1,5 až 2x více než magistrů.

Současný pohled expertů, kteří třístupňovému školství přejí (mají pozitivní vztah):

Bakalář

- bakalář je absolvent bakalářského studijního programu vychovávaný pro praxi, proto by bakalářské studijní programy měly být zaměřeny poskytnutí základní orientace v oboru, práci s informacemi a praktické aplikace,
- doménou bakalářských studijních programů by se mohly stát regionální soukromé školy, které by díky nezávislosti mohly rychle reagovat na akutní potřeby trhu práce v daném regionu,
- bakalář může po skončení bakalářského studia kdykoli navázat na některý z magisterských programů ať už ve stejném nebo v jiném oboru; zde se ale předpokládá, že si bakalář sám rozšíří a prohloubí znalosti potřebné k magisterskému studiu.

Magistr

- magistr je absolvent vysoké školy nejen s hlubšími znalostmi v daném oboru, ale především disponuje kvalitativně vyšší úrovní myšlení – je schopen se stávajícími informacemi pracovat a aplikovat je v praxi, je schopen odvozovat další informace, je schopen predikovat další vývoj v oboru.

Doktorand

- člověk s největším prostorem k vědecké práci, výsledky jeho práce nemusí být aplikovatelné v praxi hned (výsledky výzkumu v některých oborech našly svá praktická uplatnění až později).

Popis ideálního vývoje vysokého školství:

- třístupňový systém školství pružně reaguje na měnící se potřeby trhu práce nabídkou nových studijních směrů a programů a díky jednodušším bakalářským programům rychleji vychovává potřebné absolventy.
- V čele škol stojí manažeři, kteří jsou schopni pro školy získávat dostatečný přísun prostředků a zároveň účinně rozvíjejí spolupráci s podnikatelskými subjekty v segmentu odpovídajícím oboru studia.

Č L Á N K Y

- Nedostatek pedagogů je nahrazen odborníky z řad firem a podniků, kterým jsou vychováváni zaměstnanci „na míru“.
- Díky možnosti svobodně kombinovat různé studijní programy se snižuje podíl „nepoužitelných absolventů“ – lidé ovládající 2 a více oborů jsou naopak velmi žádaní na trhu práce.

Školy můžeme rozdělit na:

- univerzity, které se nechovají podle regionu („kamenné školy“) a produkují více absolventů vyšších stupňů (magistři, doktorandi),
- vysoké školy, které vedou nikoli vědci, ale schopní manažeři a tyto školy proto více vycházejí vstříc potřebám regionu a trhu práce.

Nosné obory jsou všechny, důležitá je jejich proporce.

Ad 5. Motivace ke studiu

Studium musí být motivující a experti se shodují na tom, že hlavním argumentem pro vysokoškolské studium jsou lepší šance absolventů vysokých škol na trhu práce. Nelze to chápat tak, že vysokoškolský diplom je automatickou vstupenkou do zaměstnání, protože čím dál více firem si prověřuje skutečné znalosti a schopnosti uchazečů. Jde o to, že první věc, kterou by se měl člověk na vysoké škole naučit, je schopnost orientace v informacích a efektivní práce s nimi. Díky této dovednosti jsou absolventi vysokých škol obvykle flexibilnější – jsou schopni sledovat vývoj ve svém oboru a – např. pokud dojde k útlumu oboru – snadněji se rekvalifikují.

- Jestliže hlavním motivem vysokoškolského studia je uplatnitelnost na trhu práce, pak je větší součinnost škol a podniků a firem naprosto nezbytná.
- Cílená propagace prostřednictvím sdělovacích prostředků by určitě prospěla k tomu, že více lidí se studiem začne, ale nezajistí, že více lidí studium dokončí. Otázkou je, kdo bude rozhodovat o tom, které obory propagovat a které nikoli.
- Posunutí hranice 26 let není efektivním řešením, efektivnější je plošně zvýhodnit všechny studující

za hranicí 26 let, např. prostřednictvím daňových úlev.

- Regionální rozptyl škol je v současné době dostatečný. Rozhodně není možné ani efektivní, aby „všude bylo všechno“. Pokud už v ČR existuje několik stejných fakult, každá by měla být specifická určitou „špičkovou“ katedrou. Experti mimo školství doporučují rozlišovat mezi univerzitami v centrech (Praha, Brno, Ostrava) a vysokými školami v regionu. Univerzity s tradicí se primárně nechovají podle potřeb regionu a disponují dostatečným zázemím pro kvalitní magisterské programy. Naopak nové regionální školy by se měly zaměřit na bakalářské programy.

Bariérou, na které se všichni experti shodnou, je nedostatečná spolupráce škol a podniků nebo firem. Současná situace na veřejných vysokých školách rozhodně uspokojivá není – jeden z odhadů je, že až 70 % studentů si svoji praxi odvede v budovách školy a podniky víceméně nemají na větší spolupráci zájem, protože to pro ně znamená spíš zátěž než výhodu. Potud se experti shodnou. Většinou však jen experti mimo školství vidí i druhou stranu mince, tj. malou aktivitu ze strany vysokých škol. Na vysokých školách sice existují jisté prezentační dny firem, firmy ale prakticky nemají žádný vliv na to, co se ve škole učí. Proto většinou preferují absolventy nejrůznějších školení a kurzů, které jsou jim šité „na míru“.

Expertí – pedagogové vedle nedostatečného propojení s praxí vnímají další dvě bariéry – první vidí pochopitelně ve společenském ohodnocení své práce (nízké platy), jako druhou bariéru vnímají přístup dnešních mladých lidí (jsou nezralí, mají moc možností, jsou „rozjívení“ atd.).

Příležitosti:

- větší propojení škol s podniky – do vedení vysokých škol postavit manažery schopné navázat užší spolupráci s podnikatelským sektorem, aplikační zaměření diplomových prací, jistota zaměstnání po skončení studia (podniky by přímo odebíraly schopné absolventy),
- podpora celoživotního vzdělávání – vytvoření podmínek k tomu, aby se studium vyplácelo i dospě-

lým lidem, efektivním způsobem je např. úleva na daních,

- cílená propagace vysokoškolského vzdělání.

Bariéry:

- finanční náročnost studia,
- obsah studijních programů neodpovídá potřebám trhu,
- nejistota návratnosti investice – vysokoškolsky vzdělaný člověk nemá jistotu, že se mu investice do studia vrátí.

Ad 6. Vysokoškolský zákon

- Současný počet veřejných vysokých škol je dostatečný. Objevily se i hlasy, že – vzhledem a) k celkové populaci a b) k omezeným finančním prostředkům – je jich „skoro hodně“.
- Vysokoškolský zákon ještě potřebuje změny, z konkrétních připomínek se nejčastěji objevuje potřeba jasné definice jednotlivých stupňů vysokoškolského studia. Pouze změna vysokoškolského zákona ale není řešením, úplně chybí např. zákon o celoživotním vzdělávání. Objevují se i hlasy, že situace českého školství si žádá globální řešení, tj. je třeba změnit celý školský systém.
- Většina expertů připouští školné, ovšem pouze s podmínkou fungujícího systému půjček. Variantou je tzv. odložené školné, tj. že student po

skončení studia splácí podílem svého platu, nebo selektivní školné, tj. že student platí školné pouze za určitých podmínek (např. pokud opakovaně skládá zkoušku).

Proč zavést školné:

- zvýší motivaci studentů,
- zvýší motivaci školského systému,
- zvýší kvalitu soukromých vysokých škol,
- přinese další prostředky do školství,
- povede k demokratizaci vzdělání (dnes se vzdělání „dělí“, protože vzdělání rodiče lépe připraví své dítě k přijímacím zkouškám, školné by mohlo nahradit zkoušky),
- evaluace vysoké školy formou odloženého školného – škola, jejíž absolventi budou mít nejvyšší platy, bude vyžadovat nejvyšší školné.

Proč nezavádět školné:

- povede k sociální diskriminaci – někteří lidé si vzdělání nebudou moci dovolit,
- finančně školám nepomůže – provozní systém na výběr školného většinu vybraných prostředků spotřebuje.

Další výstupy z projektu jsou na www.csvs.cz, v archivu skončených projektů nebo v knihovně CSVŠ.

